

Daar de grote muntvondst uit de Essche Stroom bij Halder uitsluitend antoniniani uit de jaren 253-275 bevatte, is het niet uitgesloten, dat de oudere en betere munten, die zeker nog in het bezit van de bewoners waren, tevoren elders in veiligheid waren gebracht, zoals dat het geval is met de muntschat van Jekschoot.

De muntvondst van 1766, waarvan tot nu toe niet één munt is teruggevonden, is ondanks het feit dat zij juist buiten de huidige gemeentegrens van Esch werd gedaan toch vermeld, omdat zij misschien samenhangt met een bijna even geheimzinnige groep munten, die zich te Esch in een particuliere verzameling bevonden; deze ca. 100 gouden, zilveren en bronzen Romeinse munten zouden gevonden zijn op „De Weikes” (?), maar de gehele collectie is rond 1945 spoorloos verdwenen. Voorlopig wordt verondersteld, dat tot deze collectie ook munten behoorden uit de vondst van 1766, die toen te Esch in particuliere handen zijn gebleven en later voor een deel in andere collecties zijn opgenomen. Iedere mededeling over deze munten zal bij de schrijver van dit artikel uitermate welkom zijn.

Zo bezit de oudste en de nieuwste geschiedenis van Esch nog diverse geheimen. In dit voorlopig verslag is getracht tussen een en ander enig verband te leggen.

W. H. TH. KNIPPENBERG

DE SCHAARSTE AAN ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN IN WESTELIJK NOORD-BRABANT

„De recente ontdekkingen zijn hier (in Noord-Brabant) zo talrijk en er zijn er nog zoveel te verwachten dat er tot nu toe geen duidelijk beeld van de archeologische situatie is te krijgen. Wel is duidelijk dat deze provincie vrijwel overal en voortdurend bewoond is geweest, van Paleolithicum tot vroege Middeleeuwen”. Aldus de schrijvers van „Archeologische Verzamelingen in Nederland” in hun inleiding op de museumcollecties in Noord-Brabant.¹⁾

Wat in dit citaat gezegd wordt geldt in geen enkel opzicht voor West-Brabant. (Met „West-Brabant” wordt hier en in de rest van dit artikel, bedoeld het gebied ten westen van de Mark). Dit blijkt al uit de opgave van het aantal plaatsen waar archeologische verzamelingen zijn: drie in West-Brabant tegen zeventien in het overige deel van de provincie. Verder klinkt „archeologische verzamelingen” wel erg gewichtig als we weten wat er in die drie kleine vitrines staat. Al de daarin aanwezige uit deze streek afkomstige stukken kunnen gemakkelijk in één flinke doos verpakt worden en dan is er nog ruimte genoeg voor de voorwerpen uit dit gebied die zich

¹⁾ Prof. Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta en Drs. A. M. Witteveen, *Archeologische Verzamelingen in Nederland*, J. H. De Bussy, Amsterdam, p. 93.

in het Noordbrabants Museum in 's-Hertogenbosch bevinden.

Om niet verkeerd begrepen te worden: het bovenstaande is volstrekt niet bedoeld als kritiek op het aangehaalde boek of op de museumdirecties in dit gebied, die het immers ook niet kunnen helpen dat er niet méér is.

Waarom nu steekt West-Brabant zo pover af bij de rest van de provincie? Is gebrek aan archeologische activiteit er de enige oorzaak van? Het is mogelijk dat velen deze mening zijn toegedaan. Het was in elk geval de overtuiging die Bakker en van Regteren-Altena enkele jaren geleden uitspraken in een artikel over de Vlaardingen cultuur. Als verklaring voor het ontbreken van bijlen van het Westeuropese type in West-Brabant (ten westen van Tilburg) merkten zij op dat daar noch door beroeps- noch door amateur-archeologen iets gedaan wordt.²⁾

Het is zeker waar dat er in West-Brabant betrekkelijk weinig werk op archeologisch gebied verricht wordt. Een verklaring voor dit gebrek aan belangstelling en activiteit is misschien dat er zo goed als geen toevallige vondsten gedaan worden. Hoe vaak is men – in andere delen van het land – niet op het spoor gekomen van bijvoorbeeld een urnenveld, een prehistorische nederzetting, of een Merovingisch grafveld, door één enkele toevallige vondst, gedaan door een niet-archeoloog bij wegeaanleg, ontgrondingen, of het bewerken van het land. Zijn de meeste stenen bijlen die in Brabant voor de dag gekomen zijn geen toevalsvondsten geweest? In West-Brabant komen toevallige vondsten van stukken waar ook een niet-kenner niet aan voorbijloopt maar zeer sporadisch voor. Daardoor ontbreekt een belangrijke stimulans tot nader onderzoek en verder spuurwerk. Het is meestal zo, dat waar gevonden is er verder wordt gezocht en nog meer wordt gevonden; maar waar nog nooit iets gevonden is blijft alle activiteit uit.

Het feit dat er weinig archeologisch werk gedaan wordt is bepaald geen afdoende verklaring voor de schaarste van prehistorische en vroeg-middeleeuwse vondsten. De verklaring zal eerder hierin gezocht moeten worden dat dit gebied vanaf het Atlanticum (ca. 6000 v. Christus) tot aan het eind van de vroege Middeleeuwen zeer waarschijnlijk moeilijk bereikbaar en slechts voor een klein deel bewoonbaar was. Op de tegenwoordige kaarten van dit gebied zijn niet veel aanwijzingen te vinden die deze stelling ondersteunen, en ook in het terrein zelf vindt men niet zo heel veel dat in die

²⁾ J. A. Bakker en J. F. van Regteren Altena, in „The Vlaardingen Culture III”, *Helinium II* (1962) p. 242.

De letterlijke tekst luidt:

„As to the absence of Western European axes in North Brabant west of Tilburg, we can only comment that this area is white on practically all archaeological distribution maps because of the absence of both professional and amateur archaeological work there”.

richting wijst: het is voor het grootste deel een zandgebied, met in het noord-westen een brede kleistrook en in het oosten een paar onaanzienlijke riviertjes. Wat niet te zien is, is dat het landschap in de loop van de laatste zes of zeven eeuwen ingrijpend gewijzigd is.

In de laatste perioden van de IJstijd en in het begin van het Holoceen (ca. 8000 v. Chr.) werden de mens hier geen grotere moeilijkheden in de weg gelegd dan elders in het land, de natuurlijke gesteldheid van dit gebied behoefde hem niet af te schrikken, aanvankelijk was alleen het klimaat een beperkende factor.

Op de meeste ruggen langs de beken en laagten in dit gebied zijn dan ook sporen van bewoning uit die tijd aangetroffen, en bij intensiever onderzoek zullen er nog wel meer aan het licht komen. In vrij veel gevallen betreft het slechts een klein aantal stuks bewerkt vuursteen op plaatsen waar een onderzoek op groter schaal niet mogelijk is omdat het terrein bebost is. Enkele van de belangrijkste vindplaatsen zijn de volgende: Uit de Allerød-tijd (ca. 10.000-9.000 v. Chr.) zijn een tweetal kleine vindplaatsen bekend van de Tjongerkultuur, een bij Breda en een bij Rijsbergen. Beide vindplaatsen zijn intussen vernield.

Een grote vindplaats van een vermoedelijk vroeg-mesolithische kultuur lag bij het moeras De Maatjes onder de gemeente Zundert. Hier zijn ongeveer 9000 silices verzameld. Het artefactencomplex omvat grote stekers, bekstekers en schrabbers, naast, wat de pijlbewapening betreft, voornamelijk B- en A-spitsen. Ook deze vindplaats is nu geheel vernield. Een klein gedeelte van de vondsten is door Br. Christoffor beschreven in *Brabants Heem*.³⁾

Al was het hier besproken gebied in deze tijd waarschijnlijk nog goed woonbaar, toch hebben zich juist toen, en met name in de laatste fase van de IJstijd, veranderingen voltrokken die later hun nadelige invloed zouden doen gelden.

Over de kwartair geologie van dit gebied zijn maar weinig publicaties verschenen. Enkele van de volgende gegevens zijn ontleend aan het geomorfologische proefschrift van H. J. van Dorsser: *Het Landschap van Westelijk Noordbrabant*⁴⁾ en aan de *Toelichting bij Kaartblad 50 van de Bodemkaart van Nederland*⁵⁾.

Het hele gebied heeft waarschijnlijk tot het Laatglaciaal een in hoofdzaak zuid-noord gerichte afwatering gekend. In de laatste fase van het Laat-

³⁾ Br. Christoffor, *Palaeo-, Meso- en Neolithische vondsten in West-Brabant, Brabants Heem*, VIII, p. 134-147. Ook jaargang XII, p. 82 e.v.

⁴⁾ H. J. van Dorsser, *Het Landschap van Westelijk Noordbrabant*. Diss. 1956, Middel-harnis.

⁵⁾ *Bodemkaart van Nederland, Schaal 1 : 50 000*.
Toelichting bij Kaartblad 50 West Breda, Wageningen, 1964.

glaciaal (Jonge Dryas, ca. 9000-8000 v. Chr.) werd het Jonge Dekzand II afgezet en wel in ongeveer WZW-ONO verlopende, vrij hoge, ruggen. De zandaanvoer was zo groot dat de dalen van de kleinere rivieren geblokkeerd werden en uiteenvielen in afvoerloze kommen, die door solifluctie hun brede, vlakke vorm kregen. Alleen de grote rivieren konden zich handhaven. De natuurlijke afwatering van het gebied werd dus ernstig verstoord. Hierbij kwam nog de geleidelijke stijging van de zeespiegel en het daarmee samenhangende stijgen van de grondwaterspiegel, en de grotere hoeveelheid neerslag sinds het Atlanticum. Het gebied werd moerassig en in en om het gebied gingen zich grote veencomplexen vormen. Aan beide zijden van de grens met België, onmiddellijk ten noorden van de waterscheiding, vormde zich een breed, vrijwel aaneengesloten veendek, dat in het westen aansluit bij het brede hoogveenmoeras van de Kalmthoutse Heide (B). Ten noorden van de Kalmthoutse Heide, en daarbij aansluitend, ontstonden grote veenmoerassen in het lage gebied ten oosten van de lijn Huijbergen-Pindorp-Wouw en tussen Wouw en Bergen op Zoom, vooral in de oude zuid-noord verlopende dalen. De oostgrens van het gebied bleef al evenmin open, daar de dalen van de Mark en de A met dikke lagen veen werden opgevuld. Hierbij moeten we in het oog houden dat deze dalen opvallend breed zijn. Ook aan de noordkant van het zandgebied ontstonden venen. Behalve de brede en hoge stuifzandgordel die zich uitstrekt van Kapellen in België tot voorbij Halsteren, was dus het hele gebied door brede veenmoerassen omringd. Ook het centrale gedeelte, met zijn grondig verstoorde afwatering, moet zeer moerassig geweest zijn. De vele afvoerloze kommen en oude dalfragmenten vulden zich eveneens met veen, vooral tussen Zundert en Etten. Ook ontwikkelden zich veenlagen op de vele plaatsen waar dikke leemlagen vlak onder de oppervlakte een goede waterafvoer beletten, bijv. op de Sprundelse- en Klein Zundertse Heide. De dalen van de meeste zijrivieren van de A en van de (linker) zijrivieren van de Mark zijn waarschijnlijk ook met veen opgevuld geweest. De meeste van deze dalen (bijv. van Bijloop, Kleine Beek, Schrobbe-loop, Hazeldonkse Beek en Galderse Beek) zijn vaak weer zó breed dat ze bij een veel groter rivier niet zouden misstaan.

De dikte van het veenpakket zal van plaats tot plaats zeer verschillend geweest zijn. In zijn studie over het moerasgebied De Maatjes op de grens tussen Zundert en Kalmthout (B.) berekent Robert Havermans ⁹⁾ de maximale dikte van de veenlagen aldaar op 4 meter. Voor andere moerasgebieden leidt Havermans uit de moerbundels van de abdij van Tongerlo een dikte

⁹⁾ Robert Havermans, Bijdrage tot de landschapsgeschiedenis van Nieuwmoer. Het Moerasgebied „De Maatjes”, in: Calmthoutania (orgaan van de Oudheidkundige Kring van Kalmthout).

Serie artikelen van XVde jrg. no. 2 (1963) tot XVIIde jrg. no. 2.

van ca. 3 meter af. Ook vele zandruggen in dit gebied moeten door het sphagnumveen overwoekerd geworden zijn. Voor wat De Maatjes betreft, blijkt dit ook op de door Havermans in zijn studie opgenomen kaart van Christoffel Verhof uit 1652. Het is trouwens opvallend, dat in al de dekzand- of stuifzandruggen langs de waterlopen waar laat-paleolithische of vroegmesolithische bewoning is geconstateerd, nergens bewoningssporen uit een latere periode werden gevonden. Archeologisch zijn de hoogste lagen volkomen steriel.

Hoe staat het dan met de bewoning van dit gebied in het latere Mesolithicum? Mogelijk zijn de, meest kleine, stuifzandcomplexen hier en daar bewoond geweest. De vondsten zijn echter zeer schaars, misschien mede omdat de meeste stuifzanden bebost zijn. Er zijn enkele, vrij onbetekenende, vondsten bekend uit de Borgvlietse Duinen, de Meerse Duinen en de Galderse Heide en omgeving. Er is slechts één zekere mesolithische vindplaats uit dit gebied bekend, gelegen op de grens tussen Rijsbergen en Zundert. Hier werden een aantal micro-schrabbers, vierhoeken en een spits met oppervlakteretouche gevonden. Zowel wat betreft het gebruikte materiaal (veel grès quartzite en enkele stukken ftaniet) als de bewerking, zijn er duidelijke verschillen met de andere (oudere) vindplaatsen in West-Brabant. Zijn er in dit gebied echter wel veel vondsten uit het latere Mesolithicum te verwachten? In hun studie over het mesolithische houten beeldje uit het Volkerak bij Willemstad, dat daar op acht meter diepte, waarschijnlijk in situ, gevonden is, merken Van Es en Casparie ¹⁾ op dat het er alle schijn van heeft dat in het begin van het Atlanticum de mesolithische cultuur van de hogere gronden in Nederland verdween. De woonomstandigheden verslechterden rond 5000 voor Chr. zo zeer dat de mesolithische bevolking, die voor zijn levensonderhoud voornamelijk afhankelijk was geworden van vis- en vogelvangst, hun vroegere woongebieden moesten verlaten. De veronderstelling lijkt – volgens bovengenoemde schrijvers – aannemelijk dat zij hun toevlucht zochten langs de kust en in rivierdeltas waar er nog voldoende open water was. Het gebied bij het Volkerak moet bijzonder aantrekkelijk geweest zijn. Dat we echter uit deze gebieden, waar eventuele resten van bewoning bedekt zijn door meters dikke lagen klei en veen, niet veel vondsten kunnen verwachten is duidelijk.

Ook in de perioden na het Atlanticum ging de veengroei en de daarmee samenhangende ineenschrompeling van het bewoonbare gebied verder. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat uit het Neolithicum (ca. 4000 v. Chr. tot ca. 1500 v. Chr.) vrijwel geen enkele zekere vondst uit West-Brabant bekend is. Op de verschillende verspreidingskaartjes die door G. Beex

¹⁾ W. A. van Es en W. A. Casparie, Mesolithic Wooden Statuette from the Volkerak, near Willemstad, North Brabant. In: Berichten van de R.O.B., jrg. 18, 1968. p. 111-116.

gepubliceerd zijn is dit gebied dan ook zo goed als leeg ⁸⁾. De kaartjes dateren uit 1959. De vondsten sindsdien gedaan hebben echter alleen de tegenstelling tussen West-Brabant enerzijds en Midden- en Oost-Brabant anderzijds geaccentueerd.

De Bronstijd (ca. 1500 v. Chr. tot ca. 600 v. Chr.) toont vrijwel hetzelfde beeld. In het westen van de provincie is er geen enkele Hilversum- of Drakensteinurn, geen enkele grafheuvel uit deze periode. Als we de verspreidingskaart van deze objecten bekijken ⁹⁾, heeft het er alle schijn van dat de dragers van de betreffende cultuur of culturen in een wijde boog om dit gebied heengetrokken zijn. Het is trouwens opvallend dat de grootste concentraties van vondsten van deze culturen te vinden zijn in gebieden die hoger liggen dan 20 m + N.A.P. Dit beeld kan overigens snel veranderen. Door het intensieve onderzoek van nederzettingen komen steeds meer gegevens aan het licht die wijzen op bewoning tijdens de Midden-Bronstijd in de lager gelegen delen van het land, vooral op de strandwallen en op de oeverwallen langs de grote rivieren. ¹⁰⁾

In West-Brabant is één bijltje gevonden uit de Midden-Bronstijd, n.l. bij Rijsbergen ¹¹⁾. De vondsten van kokerbijlen uit de Late Bronstijd zijn gedaan juist op of juist buiten de oostgrens van het hier besproken gebied, (Hoogstraten, Breda, Oosterhout) en duiden mogelijk eerder op een handelsroute dan op nederzettingen. Misschien werd in de IJzertijd (ca. 600 v. Chr.) de bevolkingsdruk groter, zodat ook minder geschikte gebieden bewoond werden. Uit deze periode en uit de Romeinse tijd zijn hier in elk geval wat meer sporen teruggevonden. Urnenvelden zijn er uit West-Brabant niet bekend, wel zijn er enkele losse urnvondsten gedaan ¹²⁾, en zijn er op verschillende plaatsen urnscherven gevonden, o.a. bij Halsteren ¹³⁾.

Uit de Romeinse periode zijn een aantal vondsten bekend, voornamelijk uit de omgeving van Rijsbergen en Prinsenbeek. Muntvondsten zijn in het westen echter weer zeer schaars: er zijn enkele losse munten bekend uit Wouw, Roosendaal, Oudenbosch, Rijsbergen en Breda. ¹⁴⁾ ¹⁵⁾

⁸⁾ G. Beex, Het Neolithicum in Noord-Brabant. In: Brabants Heem, jrg. XI, 1959, p. 2-16. Aanvullingen, id. p. 46-48.

⁹⁾ Dr. S. J. de Laet - Dr. W. Glasbergen, De Voorgeschiedenis der Lage Landen, Groningen, 1959, p. 143.

¹⁰⁾ Dr. J. J. Butler, Nederland in de Bronstijd, Bussum, 1969, p. 56-60.

¹¹⁾ J. J. Butler, in: Palaeohistoria, vol. VIII, 1960, p. 117.

¹²⁾ G. Beex, Verspreiding van de prehistorische landbouwculturen in de Kempen. In: Kultuurhistorische Verkenningen in de Kempen I, 1960, p. 18.

¹³⁾ Archeologisch Nieuws, 1966, p. 19.

¹⁴⁾ Drs. Joh. S. Boersma, De Romeinse Muntvondsten in de Provincie Noord-Brabant. In: Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 50, 1963.

¹⁵⁾ Dr. B. H. Stolte, Brabant in de Romeinse Tijd, Kultuurhistorische Verkenningen in de Kempen II, 1961, p. 9-29.

In de Vroege Middeleeuwen schijnt dit gebied nog steeds weinig aantrekkelijk geweest te zijn. Over bewoning uit deze periode is nagenoeg niets bekend. J. Ypey vermeldt alleen één losse vondst uit de Merovingische tijd, bij Rijsbergen.¹⁶⁾

Het heeft er alle schijn van dat de bewoonbaarheid van dit gebied na het Boreaal steeds minder werd. Dit geldt ook voor het gebied onmiddellijk ten zuiden van de grens. Uit de Belgische gemeenten Essen, Putte, Kalmthout en Wuustwezel zijn bijna uitsluitend vondsten bekend uit het Laat Paleolithicum en het Mesolithicum. In de gemeenten Loenhout en Meer zijn ook enige vondsten uit latere perioden gedaan¹⁷⁾.

Van de grote moerassen die het gebied omsloten en voor een deel bedekten, en die het gebied vele eeuwen lang vrijwel onbewoonbaar en onbereikbaar maakten, zijn niet veel sporen overgebleven. In de latere Middeleeuwen werd begonnen aan de ontginning van de uitgestrekte veengebieden. Aanvankelijk was het hoofddoel in de meeste gevallen het verkrijgen van turf voor brandstof. De uitgeveende gebieden konden maar op weinige plaatsen in cultuur worden gebracht vanwege de wateroverlast. De exploitatie begon op grote schaal in de 14e eeuw en werd, met onderbrekingen, voortgezet tot in de 17e, al is plaatselijk nog veel later turf gestoken. Van het groot aantal vaarten die voor de turfwinning gegraven werden zijn er nu nog enkele min of meer intact, die thans een functie hebben bij de afwatering van het gebied. Vele andere zijn vervallen, dikwijls is er niet veel meer van over dan een greppel of een sloot. De meeste zijn echter geheel verdwenen.

Het landschap onderging vooral in de laatste honderd jaar ingrijpende veranderingen doordat op veel plaatsen grote gebieden werden geëgaliseerd en ontwaterd, bijv. tussen Zundert en Sprundel, ten noorden en ten zuiden van Wouw en ten zuiden van de Wouwse Plantage. Ook werden op veel plaatsen drassige gedeelten opgehoogd met zand.

Een gebied dat in verschillende opzichten een opvallende overeenkomst vertoont met West-Brabant, is het zandgebied in zuid-oost Friesland. Prof. Waterbolk¹⁸⁾ stelde voor dit gebied vast dat het tijdens het Boreaal veel intensiever bewoond was dan in het Atlanticum, dat door het steeds moerassiger worden van het gebied het bewoonbare gedeelte steeds verder

¹⁶⁾ J. Ypey, De verspreiding van Vroeg-Middeleeuwse vondsten in Nederland, Berichten van de R.O.B. IX, 1959, p. 98-118.

¹⁷⁾ Monique Bauwens-Lesenne, Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in de provincie Antwerpen (Vanaf de vroegste tijden tot de Noormannen). Oudheidkundige Repertoria VI, Brussel, 1965. Essen p. 48, Putte p. 138, Kalmthout p. 78-81, Wuustwezel p. 181, Loenhout p. 94-96, Meer p. 108-109.

¹⁸⁾ H. T. Waterbolk, The Occupation of Friesland in the Prehistoric Period, Berichten van de R.O.B., jrg. 15-16, 1956-1966, p. 13 - p. 35.

ineenschrompelde tot het in de IJzertijd vrijwel onbewoond was. Het zandgebied bleef onbewoond tot de Middeleeuwen.

De hoge en brede stuifzandgordel in het uiterste westen van de provincie, die, zij het alleen vanuit het zuiden, redelijk goed bereikbaar moet zijn geweest, is in het voorgaande min of meer buiten beschouwing gebleven. Het is mogelijk dat deze rug veel intensiever bewoond is geweest dat tot op heden uit de schaarse vondsten gebleken is. Archeologisch onderzoek wordt hier echter zeer bemoeilijkt door het feit dat deze rug voor het grootste gedeelte ingenomen is door een bijna ononderbroken rij grote landgoederen, die of in het geheel niet of slechts zeer beperkt toegankelijk zijn. De vondsten bij Halsteren geven echter goede hoop dan er nog wel het een en ander voor de dag zal komen.

Het zou onjuist zijn uit het voorgaande te concluderen dat archeologisch onderzoek in West-Brabant eigenlijk zinloos is. Intensiever onderzoek zal zeker resultaat hebben. Er zijn nog talrijke plaatsen waar nog weinig gedaan is. We zullen echter waarschijnlijk met magere resultaten tevreden moeten zijn.

Drs J. H. VERHAGEN